

ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ В СУДІ: ПРАВОВА ПРИРОДА, СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ

УДК 343.133

Ляш А.О.,

кандидат юридичних наук,
доцент, професор кафедри
кримінального права та процесу
Київського національного
університету культури і мистецтв

Анотація: В статті проаналізовано положення нового КПК України, наукові праці українських і зарубіжних авторів, присвячені правовій природі, суті та значенню підтримання державного обвинувачення під час судового кримінального провадження, а також повноваження прокурора, як державного обвинувача у змагальному кримінальному процесі

Ключові слова: прокурор, суд, державне обвинувачення, функція обвинувачення, сторона обвинувачення, змагальність, доказування

Однією з основних конституційних функцій прокуратури України, яка відіграє важливу роль у захисті прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина є підтримання державного обвинувачення в суді (ст. 121 Конституції України [1], ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» [2]). Таким чином правове становище прокурора у кримінальному провадженні визначається в його конституційному статусі як суб'єкта держави в суді. Такий відповідальний статус прокурора потребує належного правового регулювання його повноважень як під час досудового розслідування так і під час судового розгляду кримінальних проваджень (справ). З-поміж владних повноважень прокурора чільне місце належить обов'язку прокурора у визначених законом випадках підтримувати державне обвинувачення в суді.

Проблеми, пов'язані з підтриманням прокурором державного обвинувачення в суді розглядали в своїх працях такі науковці, як К. Белоусова, І. Вернидубов, Ю. Грошевий, Ю. Дьомін, О. Звірко, В. Зеленецький, І. Караван, П. Каркач, Я. Ковальова, І. Козьяков, В. Маляренко, Р. Сидоренко, В. Сухонос, С. Тищенко, В. Юрчишин та ін. Однак попри це окремі питання, що стосуються функції підтримання державного обвинувачення в суді є дискусійними і потребують подальшого дослідження й удосконалення.

Метою цієї статті є розкриття правової природи, суті та значення підтримання прокурором державного обвинувачення в суді.

Державне обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України, далі – КПК) [3].

В. Юрчишин та ряд інших авторів вважають, що загально-процесуальна функція обвинувачення, що виконується прокурором у кримінальному процесі, розподілена законодавцем на 2 етапи (частини): обвинувачення у матеріально-правовому значенні і державне обвинувачення у процесуальному значенні, тобто досудову (початкову) і судову (остаточну) частини. На його думку, першу частину прокурорської діяльності, що спрямована на забезпечення матеріально-правових підстав обвинувачення, тобто підготовку і затвердження обвинувального акта, на стадії досудового провадження, необхідно визначити як підготовку кримінального позову. Другу ж частину прокурорської діяльності, спрямованої на забезпечення процесуальних підстав обвинувачення – доведення перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне пра-

вопорушення, необхідно визначити як підтримання державного обвинувачення в суді [4, 91–92].

Подібної по суті точки зору щодо 2-х етапів (частин) функції обвинувачення дотримуються П. Каркач та Я. Ковальова, але при цьому застосовують термін «стадія», що на наш погляд, не доречно. Тому й застосоване авторами словосполучення «перша стадія кримінального процесу» щодо характеристики функції обвинувачення [5, 27] збігається за змістом з першою стадією кримінального процесу – досудовим розслідуванням.

Ми вважаємо, що в даному випадку не слід застосовувати термін, що є загальноновизнаним у теорії кримінального процесу й визначає систему кримінального процесу, тобто відносно самостійні частини кримінального процесу, які характеризуються притаманними їм особливостями і разом з тим служать досягненню цілей і вирішенню загальних завдань кримінального провадження [6, 23].

Важливе наукове і практичне значення має правильне визначення моменту з якого бере початок функція обвинувачення на досудовому кримінальному провадженні. Так, наприклад, Н. Сухарева вважає, що функція обвинувачення виникає вже під час провадження першочергових і невідкладних слідчих дій, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила злочин [7, 7].

На думку М. Чельцова та ряду інших авторів обвинувачення формується і здійснюється тільки в судовому розгляді [8, 195], тобто після прийняття рішення про призначення справи до судового розгляду.

За КПК від 28.12.1960 р. (Глава 12) [9] цю функцію починав реалізовувати слідчий з моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого. Саме тому В. Маляренко та І. Вернидубов наголошували, що слідчий формулює обвинувачення у його матеріально-правовому значенні, на якому в подальшому розгорнеться процесуальна діяльність з підтримання обвинувачення перед судом [10, 107]. Згідно з ч. 2 ст. 114 КПК від 28.12.1960 р. [9] слідчий самостійно вирішував питання щодо притягнення особи як обвинуваченого і мав право не погодитись з вказівкою прокурора з приводу прийнятого ним рішення. Аналогічна норма була закріплена в КПК РРФСР від 27.10.1960 р. Задовго до цього, ще в середині 40-х років ХХ століття відомий вчений М. Строгович стверджував, що функція обвинувачення починає реалізовуватись з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого [11, 108]. Цю позицію підтримали інші автори [12, 33; 10, 104].

Ми поділяємо точку зору науковців, які вважають, що кримінальна процесуальна функція обвинувачення починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [4, 93–94; 5, 27]. Повідомлення особі про підозру обов'язково здійснюється у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, а щодо окремої категорії осіб з врахуванням особливостей, визначених главою 37 КПК (ст. 276 КПК) [3].

Підстави повідомлення про підозру залежно від їх змісту В. Гринюк поділяє на дві групи: формальні та юридичні. До формальних підстав повідомлення про підозру він відносить такі, які передбачені пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 276 КПК і є вторинними, оскільки з'являються у результаті прийняття рішення про затримання особи чи застосування щодо неї запобіжного заходу. Юридичною підставою для здійснення повідомлення про підозру є наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Юридична підстава для підозри є прямою, оскільки у слідчого, прокурора на досудовому розслідуванні зібрано достатню кількість доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення і склалось внутрішнє переконання, що саме ця конкретна особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення [13, 122–123].

Разом з тим сама по собі підозра без її юридичного оформлення є тільки гіпотезою та не породжує правових наслідків [6, 459]. Згідно зі ст. 277 КПК підозра повинна бути формалізована у вигляді процесуального документа – письмового повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, який складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором. Це свідчить про те, що функцію обвинувачення під час досудового розслідування виконує прокурор, якого керівником прокуратури призначено здійснювати нагляд у формі процесуального керівництва у конкретному кримінальному провадженні. Він виконує цю функцію з моменту реєстрації заяви чи повідомлення про вчинення кримінального правопорушення у Єдиному реєстрі досудових розслідувань і до його завершення складанням обвинувального акта. З появою у кримінальній справі обвинувального акта (кримінального позову) завершується стадія досудового розслідування, і підозрюваний набуває кримінально-процесуального статусу обвинуваченого.

Обов'язком слідчого є розслідування злочину, з'ясування обставин, пов'язаних з подією злочину, винуватістю підозрюваного, характером і розміром шкоди, заподіяної злочинцем, та іншими обставинами, що належать до предмета доказування (ст. 91 КПК) [3]. Така багатостороння діяльність слідчого, наголошує П. Каркач, спрямована на збирання і перевірку доказів, які свідчать про винуватість особи, що слід розглядати як функцію обвинувачення. Обвинувальна функція саме і виявляється в акті слідчого – повідомленні особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, що й підтверджує обвинувальну діяльність слідчого, тобто кримінальну процесуальну функцію обвинувачення [14, 9]. Цю позицію слід уточнити. Обвинувальна функція виявляється в письмовому повідомленні про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, що складається прокурором або слідчим за згодою прокурора (ч. 1 ст. 277 КПК) [3]. Не зважаючи на те, що слідчий є стороною обвинувачення, він не здійснює обвинувальну діяльність. Як слушно зауважує В. Юрчишин, слідчий позбавлений права виконувати цю важливу обвинувальну функцію без згоди прокурора, який є безпосереднім носієм кримінально-процесуальної функції обвинувачення на стадії досудового провадження. Тому з моменту повідомлення про підозру між прокурором і підозрюваним виникають кримінально-процесуальні правовідносини, що передбачають можливість реалізації ними функції обвинувачення, з одного боку, і захисту, з іншого боку [4, 94]. Під час обвинувальної діяльності на досудовому провадженні прокурор наділений правом доручати слідчому та іншим суб'єктам проведення певних дій і є одним із головних суб'єктів взаємодії на стадії досудового розслідування, тобто реалізує свої повноваження не лише самостійно, а й за допомогою інших суб'єктів. Прокурор і слідчий шляхом спільних дій сприяють досягненню спільної мети та виконанню єдиних завдань кримінального провадження. Потерпілий чи його представник можуть сприяти взаємодії зазначених суб'єктів шляхом безпосередньої участі у слідчих діях чи клопотати про їх проведення [15, 51–54].

Кримінальним процесуальним законом передбачено, що судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта (ч. 1 ст. 337 КПК) з деякими винятками, передбаченими ч. 2 і 3 ст. 337 КПК [3].

Прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час досудового провадження у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, має достатньо широкі повноваження й під час судо-

вого розгляду справи де він підтримує державне обвинувачення, має право відмовитися від підтримання державного обвинувачення, змінити його або висунути додаткове обвинувачення (п. 15 ч. 2 ст. 36, ч. 2 ст. 337 КПК) [3]. Це пов'язано з тим, що прокурор є незмінним протягом усього провадження у справі. Незмінність прокурора забезпечує його участь у кримінальному провадженні від початку досудового розслідування до завершення кримінального провадження вироком суду, який набрав законної сили. Це покладає на нього повну відповідальність за законність, всебічність, неупередженість досудового розслідування та позиції в стадії судового розгляду справи [16, 90–91].

Ю. Дьомін справедливо вважає, що прокурору повинні бути притаманні всі якості, які раніше вважалися професійно необхідними як для прокурора, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, так і для державного обвинувача. Заміна прокурора можлива тільки у передбачених законом випадках (ч. 4 ст. 36, ст. 37 КПК). Засади гласності та відкритості судового провадження вимагають від прокурора вміння оперативно реагувати на всі порушення закону на цій стадії, швидко приймати обґрунтовані рішення в умовах змагальності процесу, володіти навичками риторики, публічного виступу в судових дебатах на очах у преси та суспільства і не забувати про принцип презумпції невинуватості [17, 12].

Прокурор в суді першої інстанції виконує тільки функцію державного обвинувачення. Такого висновку дійшли П. Каркач і Я. Ковальова, виходячи з норм КПК, які дозволяють суду у повному обсязі забезпечувати законність при судовому розгляді, водночас прокурор та інші учасники процесу під час судового розгляду не мають процесуального механізму реалізації заходів на усунення порушень закону. Вони мають право реагувати на порушення закону під час судового розгляду тільки шляхом подання заяв і клопотань. Інших повноважень, які б дозволили прокурору усувати порушення закону при судовому розгляді кримінальної справи, норми КПК не передбачають [5, 29–30].

Особливістю процесу доказування під час судового розгляду є положення закону, які не дозволяють визнавати доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження судом, крім випадків, передбачених КПК (ч. 2 ст. 23 КПК) [3]. Згідно з ч. 4 ст. 95 КПК суд може обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або які отримані слідчим суддею за клопотанням сторони кримінального про-

вадження під час досудового розслідування у порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору під час досудового провадження, або посилатися на них [3]. Головним повноваженням прокурора в суді є не лише участь у дослідженні доказів, а передусім подання суду доказів обвинувачення і їх активне дослідження в процесі судового розгляду. Як державний обвинувач у змагальному кримінальному процесі, прокурор, під час судового розгляду використовує усі наявні в законі процесуальні засоби доказування для доведення вини обвинуваченого. Він, як суб'єкт доказування, має право надавати суду докази, брати участь в їх дослідженні, наводити аргументи на користь поданих ним доказів, спростовувати докази сторони захисту, заявляти клопотання про залучення нових доказів, давати оцінку зібраним доказам тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 349 КПК докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу [3]. І. Козьяков і Л. Хруслова пропонують такий механізм подання прокурором доказів під час судового розгляду справи: 1) прокурор по чергово представляє суду джерела доказів (документи, речі, відомості, іншу інформацію, свідків обвинувачення для допиту); 2) безпосередньо досліджує надану ними інформацію; 3) після дослідження цих доказів стороною захисту і судом, якщо, на думку прокурора, письмова інформація, показання свідків, потерпілого чи підозрюваного, надані на досудовому слідстві, представлені в суді речі і документи можуть бути оцінені судом як докази, він заявляє клопотання про приєднання їх до обвинувального акта [18, 58].

Під час судового розгляду непоодинокими є випадки зміни показань суб'єктами процесу, які є «ключовою фігурою». Така зміна показань, як правило є неочікуваною для прокурора – державного обвинувача, у зв'язку з чим він без підготовки повинен спростувати неправдиві показання. Так, І. Караван пропонує в такій ситуації використовувати 2 тактичних прийоми, які тісно переплітаються. Один з них автор називає «допущення легенди», а другий – «деталізація показань». Перший полягає в тому, що прокурор робить вигляд, що вірить неправдивим показанням (легенді) допитуваної особи, тобто приймає, «допускає легенду». Зазвичай це виявляється у схвальних репліках на адресу допитуваної особи, проханнях продовжити розповідь. Після завершення розповіді прокурор застосовує другий прийом – деталізацію показань, шляхом постановки численних запитань, направлених на уточнення і деталізацію показань.... Прийомам деталізації показань прокурор ставить особу, що надає неправдиві показання в критичне становище...

Важливим моментом при такому допиті є швидкість, з якою прокурор ставить запитання, що дає можливість викрити неправду і спонукати особу до давання об'єктивних (правдивих) показань [19, 18–19].

Державне обвинувачення В. Сухонос і О. Звірко розглядають як процес комунікації (спілкування), зокрема в судових дебатах. Зміст поняття судових дебатів у кримінальному судочинстві становить чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з приводу доведеності висунутого обвинувачення. Кульмінаційним моментом участі прокурора у судовому розгляді є його промова під час якої він приводить докази у належну систему, критично їх оцінює, пояснюючи суду чому він вважає, що одні докази мають суттєве значення для встановлення матеріальної істини у справі, а інші мають другорядне значення або взагалі не можуть впливати на рішення суду.

Державний обвинувач в контексті комунікації під час судової промови повинен ставити перед собою такі завдання: а) довести факт злочину і вину підсудного (підсудних), (за КПК 2012 р. – обвинуваченого. Прим. авт.), індивідуалізувати вину, визначити роль кожного з підсудних у вчиненому злочині, установити мотиви злочину; б) надати суспільно-політичну і юридичну оцінку злочину; в) запропонувати справедливий вимогу щодо заходу покарання і довести, що саме таке покарання необхідно суду призначити за вчинений злочин; г) переконати присутніх у необхідності боротьби зі злочинністю, створити навколо підсудних атмосферу морального осуду; г) визначити заходи спрямовані на відшкодування матеріальної шкоди. Таким чином комунікація під час судових дебатів є засобом впливу на формування внутрішнього переконання суддів [20, 86–92].

Отже кримінальна процесуальна функція обвинувачення починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і завершується складанням обвинувального акта. Цю функцію виконує прокурор, якого керівником прокуратури призначено здійснювати нагляд у формі процесуального керівництва у конкретному кримінальному провадженні. Прокурор є незмінним протягом усього провадження у справі, що надає йому можливість належним чином підготуватися й успішно підтримувати обвинувачення в суді, а під час судових дебатів переконати суд в об'єктивності своєї обвинувальної позиції. Разом з тим слід мати на увазі, що коли у результаті своєї обвинувальної діяльності прокурор дійде переконання про відсутність події кримінального правопорушення або встановить у діянні обвинуваченого відсутність складу криміналь-

ного правопорушення, за яким той притягається до кримінальної відповідальності, він зобов'язаний відмовитись від обвинувачення і припинити свою процесуальну діяльність як державного обвинувача. Таке рішення прокурор має приймати за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні усіх обставин кримінального правопорушення.

У зв'язку з викладеним, вважаємо доцільним:

виключити з КПК норми закону, що передбачають обов'язок прокурора – державного обвинувача узгоджувати рішення щодо відмови від державного обвинувачення (ч. 1 ст. 340 і ч. 1 ст. 341 КПК).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про прокуратуру» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91.
4. Юрчишин В. Обвинувальна діяльність прокурора у кримінальному судочинстві за новим КПК України / В. Юрчишин // Вісник прокуратури. – 2012. – № 6. – С. 89–97.
5. Каркач П. Деякі питання суті державного обвинувачення за новим кримінальним процесуальним кодексом України / П. Каркач, Я. Ковальова // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 26–32.
6. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
7. Сухарева Н. Д. Прекращение уголовного преследования в стадии предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. Д. Сухарева. – Иркутск, 2002. – 20 с.
8. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / М. А. Чельцов. – М., 1962. – 493 с.
9. Кримінальний-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
10. Малярченко В. Т. Прокурор у кримінальному судочинстві. Деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В. Т. Малярченко, І. В. Вернидубов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
11. Строгович М. С. Уголовный процесс / М. С. Строгович. – М., 1946. – 511 с.
12. Альперт С. А. Обвинение в советском уголовном процессе / С. А. Альперт. – Х., 1974. – 37 с.
13. Гринюк В. Окремі питання повідомлення особи про підозру як початок реалізації функції обвинувачення / В. Гринюк // Право України. – 2013. – № 11. – С. 120–126.
14. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України : навч. посіб. / П. М. Каркач. – Х. : Право, 2013. – .
15. Тищенко С. Суб'єкти взаємодії сторони обвинувачення / С. Тищенко // Вісник прокуратури. – 2013. – № 1. – С. 49–54.
16. Спусканюк Ю. Повноваження прокурора в стадії досудового розслідування у зв'язку з реформуванням кримінально-процесуального законодавства України / Ю. Спусканюк // Вісник прокуратури. – 2012. – № 7. – С. 89–92.
17. Дьомін Ю. Особливості підтримання державного обвинувачення / Ю. Дьомін // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 7–13.
18. Козьяков І. Сутність тактики підтримання прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового кримінального процесуального кодексу України / І. Козьяков, Л. Хруськова // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – № 2. – С. 56–59.
19. Караван И. Поддержание государственного обвинения при изменении показаний участникам процесса / И. Караван // Законность. – 2005. – № 5. – С. 18–19.
20. Сухонос В. Комунікативний аспект обвинувальної промови у судових дебатах / В. Сухонос, О. Звірко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 9. – С. 86–92.

**ПОДДЕРЖАНИЕ
ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБВИНЕНИЯ
В СУДЕ: ПРАВОВАЯ ПРИРОДА,
СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ**

Ляш А.А.

Аннотация: В статье проанализированы положения нового УПК Украины, научные труды украинских и зарубежных авторов, посвященные правовой природе, сущности и значению поддержания государственного обвинения в процессе судебного уголовного производства, а также полномочия прокурора, как государственного обвинителя в состязательном уголовном процессе.

Ключевые слова: прокурор, суд, государственное обвинение, функция обвинения, сторона обвинения, состязательность, доказывание.

**MAINTAINING PUBLIC
PROSECUTION IN THE COURT:
LEGAL NATURE, ESSENCE
AND MEANING**

Lyash Andriy

Summary: In the memoir analyzed the provisions of the new Code of Criminal Procedure, the scientific works of Ukrainian and foreign authors on the legal nature, essence and value of public prosecution in the trial of criminal proceedings, as well as the powers of the prosecutor, as the public prosecutor in adversarial criminal trial.

Keywords: prosecutor, court, public prosecution, the prosecution function, the prosecution, adversarial, proof.